

Uusia näkökulmia kasvatustieteen tieteenalakehitykseen

Pauli Siljander

Saari, Antti 2011. Kasvatustieteen tiedontahto. Kriittisen historian näkökulmia suomalaiseen kasvatukseen tutkimukseen. Kasvatusalan tutkimuksia 55. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura. 461 s.

Suomalaisen kasvatustieteen tieteenalahistoriaa käsittelevä tutkimus ei ole viime vuosina ollut kovin runsaslukuista. Viime vuosikymmeniltä tunnetuimpia lienevät Taimo Iisalonen, Paavo Päivänsalonen ja Sirkka Ahosen kasvatustieteen historiaa käsittelevät tutkimukset. Vaikka Antti Saaren tutkimus ei siis lähde tyhjiöstä, se tekee merkittävän uuden avauksen kasvatustieteen historian kentälle. Työn perusideana on eritellä Foucault'n filosofian ja kriittisen historiankirjoituksen välineistöllä kasvatustieteen tieteenalakehitystä. Varsinaisena tutkimuskohteena on suomalainen empiirinen kasvatustiede, joka on rajattu aikajaksoon 1900-luvun alusta 1970-luvun lopulle eli empiirisen kasvatustieteen alkuvaiheista tilanteeseen, jossa ajatus yhtenäisestä empiirisestä paradigmasta alkoi hajota. Tutkimus on lähestymistavaltaan hyvin vaativassa mielessä monitieteinen ja tieteiden välinen: se on paikannettavissa tieteenfilosofisen, kasvatusfilosofisen, historiallisen ja tiedonsosiologisen tutkimuksen risteys- ja leikkauskohtiin.

Tutkimuksen ongelmanasettelu on kaksivaiheinen. Johdantoluvussa esitetään alustava tutkimuskysymys: millä tavoin suomalainen kasvatustiede pyrkii tuottamaan objektiivista sekä samalla kasvatuksen ja opetuksen käytäntöjen kannalta merkityksellistä ja hyödynnettävää tietoa? Tämä tarkennetaan ja kohdennetaan Foucault'n pohjalta kolmen pääalueen eli 1) tiedon, 2) tietävän subjektin ja 3) vallan teemoihin. Tutkimuksen historiallis-empiirinen analyysi on jaettu kahteen osaan, joista ensimmäinen tarkastelee – tekijän oman määrityksen mukaan – empiirisen kasvatustieteen "diskursiivisen muodostelman ääriviivoja", toinen osa rajatummin kolmea tapausesimerkkiä. Työn perusrakenne on selkeä, mutta lähestymistavan valinnasta on seurannut se, että disposition jäsenitys pää- ja alalukuineen ei noudata perinteisen historian tutkimuksen jäsennystapoja, mutta ei kaikilta osin myöskään Foucault'n käsitekehityksen temaattista jäsenystä.

Saari avaa tutkimuksensa aihepiirin huolenaiheella, joka aiheutuu siitä, että kasvatustieteellinen tiedonala on yhä laajemmin ja pakottavammin välineellisen järjen dominoima siten, että kasvatuksella kulttuurisena ja eettisenä suhteena ei juurikaan näytä olevan tilaa kasvatustieteen käytänteissä. Lähtökohta-asetelmassa on perimmäältään kyse teoria–käytäntö-suhteesta eli siitä, miten kasvatustieteellinen tieto kytkeytyy kohteeseensa kasvatustodellisuuteen eli kasvatuksen ja opetuksen käytänteisiin, kasvatuksen arvopäämääriin, yhteiskunnallisen vallan käytön kysymyksiin jne. Välineellistymisen kritiikkiin on helppo yhtyä, mutta aiheen perustelu ja motivointi positivistisen kasvatustieteen kritiikillä vaikuttaa tämän päivän kontekstissa kaukaa haetulta. Ovathan erityyppiset konstruktivistiset virtaukset positivismi–behaviorismi–kritiikkeineen olleet suomalaisenkin kasvatustieteen valtavirtaa jo parikymmentä vuotta, eikä kasvatuksen arvopäämäärien sulkeminen tieteen ulkopuolelle ole enää yhtä ilmeistä kuin muutama vuosikymmen sitten.

Tutkimuksen lähestymistavan ja teorialähtökohtien tarkastelu on poikkeuksellisen perusteellinen Foucault'n ajattelutavan ja käsitteistön analyysi. Tekijä osoittaa tuntevansa erittäin hyvin paitsi Foucault'n ajattelua myös muita filosofian ja yhteiskuntatieteiden klassikkoja, ja erityisesti myös kasvatustieteen ja psykologian historiaa. Aineistojen analyysin kannalta katsoen Foucault'n osalta olisi riittänyt tiiviimpikin esitys, mutta toisaalta teoriaosuus osoittaa tutkimuksen metodologisten ja epistemologisten lähtökohtien syvällistä hallintaa. Niille lukijoille, joille Foucault ei ole entuudestaan tuttu, monivivahteinen ja vaikeaselkoinen käsitteistö jää paikoin väistämättä abstraktiksi. Esimerkiksi sellaisten käsitteiden kuin 'subjektin hermeneutiikka', 'objektin metafysiikka', 'moderni episteme', 'dispositiivi', 'diskursiivisten muodostelmien sisäiset säännöt' olisi kaivannut lukijajäystävällisempää esitystapaa.

Tutkimuksen lähdeaineistot on ryhmitelty kahteen kategoriaan, lähteet ja aineistot, joista jälkimmäinen tarkoittaa empiiristä kasvatustiedettä koskevaa tutkimuksen kohdeaineistoa. Tutkimuksen empiirinen aineisto koostuu pääasiassa kasvatusalan aikakauslehtiartikkeleista, oppikirjoista, tutkimusraporteista, komiteanmietinnöistä ja aikalaiskeskustelusta. Tutkimusaineistojen valinnan kriteerit jäävät kuitenkin epäselviksi ja eri aineistotyyppien painoarvoa ei juurikaan pohdita. Tämä on metodinen puute huolimatta siitä, että lähestymistapana on foucault'lainen kriittinen historiankirjoitus. Se minkälainen 'diskursiivinen muodostelma' empiirisen kasvatustieteen sisällöstä rakentuu, riippuu joka tapauksessa käytetystä lähdeaineistosta. Esimerkiksi 1960–1970-lukujen oppimisdiskurssissa erittäin vahvoja dokumentteja olivat Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean ja vuoden 1971 koulutuskomiteanmietinnöt, joissa silloinen oppimisteoreettinen ajattelu (esim. *Mastery learning*) ja 'hallinnan käytäntöjen' (kouluhallinnon) välinen kytkös näyttäytyy poikkeuksellisen vahvana.

Tutkimusaineistojen analyysi on perusteellista ja seuraa pääosin viitekehyksessä määritettyjä polkuja. Tarkastelussa polveilee kuitenkin tietty lähestymistavan valinnasta johtuva jännite. Kautta linjan tulee ilmi foucault'lainen representaatio-kritiikki, joka kohdistuu modernin tieteen tapaan erottaa sanat ja asiat. Toisin sanoen tähdenetään, että foucault'lainen historiankirjoitus ei pyri "kirjoittamaan referentin historiaa" (s. 53) eikä pyri kuvaamaan "miten asiat ovat tapahtuneet" (s. 74) tai ylipäänsä tekemään viittauksia diskurssien ulkopuolelle. Tämä on myös Saaren tutkimuksen peruslähtökohta. Toisaalta kuitenkin diskurssiin johdatellaan systemaattisesti ja perusteellisesti kuvaamalla historiallista taustaa, eli historiallisia faktoja ja tapahtumakulkuja. Näin ollen työssä vuorottelevat perinteinen historiallinen tarkastelu ja foucault'lainen diskurssianalyysi.

Tutkimuksen keskeinen anti on se, että Saari kykenee foucault'laisen käsitteistöä avulla tuomaan esiin näkökulmia, joita aiempi kasvatustieteen historiaa koskeva tutkimus ei ole havainnut. Empiirisen kasvatustieteen ajattelumallit ja tutkimuskohteen asettamistavat kytetään oivaltavasti sosiaalisen vallan ja hallinnan käytäntöihin, osoitetaan muun muassa millä tavoin tiede irrottautuu historiansa kuluessa spekulatiivisesta unestaan, millä tavoin biologia, fysiologia ja psykologia avaavat 'elämän' varhaiselle empiiriselle kasvatuksen tutkimukselle, ja millä tavoin kasvatustiede löytää – tai uskoo löytävänsä – aina uudelleen kohteensa ja sen lainalaisuudet. Saaren tarkastelussa huomiota kiinnittää se, että positivismi–behaviorismi–syytösten kohteena ollut empiristinen kasvatustiede etsii Saaren tulkinnan mukaan jatkuvasti näkyvän takaa 'näkömätöntä', havainnon ulottumattomissa olevaa salattua lapsen luontoa tai sosiaalisten suhteiden säännönmukaisuutta. Tämä ei ole ainakaan kovin jyrkkää positivismi–empirismää.

Tutkimuksen toisen osan esimerkit – kuten DPA-Helsinki ja tilastomenetelmät erilaisine sovelluksineen – ovat kasvatustieteen tuttua lähistoriaa, mutta oivaltava tarkastelutapa

saa näyttämään empiirisen kasvatustieteen uudessa valossa. Historiallisten murrosten sijasta Saaren tutkimus tähdentää jatkuvuutta, jota ilmentää tietty toisto, tapa jolla empiirinen kasvatustiede on 'lapsen asialla' tai jolla se oikeuttaa itseään koulutuksen hallinnan perustana.

Kaiken kaikkiaan tutkimus on kunnianhimoinen suomalaisen empiirisen kasvatustieteen tiedeanalyysi, jossa tekijän on onnistunut erinomaisen hyvin. Tutkimus avaa uusia näkökulmia maamme kasvatushistorian tutkimukselle ja kasvatustieteen itseymmärrykselle. Työ on väitöskirjaksi tavanomaista laajempi, ja sen vaatii myös lukijalta paljon.

Pauli Siljander toimii kasvatustieteen professorina Oulun yliopistossa